

A virágos kőris

ÍRTA | DR. BARTHA DÉNES egyetemi tanár, Soproni Egyetem
Erdőmérnöki Kar Növénytani és Természetvédelmi Intézet (Sopron)

Az Év Fája Kuratórium és az Országos Erdészeti Egyesület közös felhívása immáron ötödik éve az internetes szavazókra bízta az „Év fája” kiválasztását. A hazai fafajokra figyelmet felhívó mozgalom kurátorainak döntése alapján ezúttal a *virágos kőris*, a *fehér fűz* és a *rezgő nyár* közül választhattak a voksolók. Nagy fölényrel, a sajnálatosan még manapság is gyomfaként számon tartott virágos kőris lett a győztes, így az Év fája 2018 cím birtokosa, amely város-tűrésével, gazdag virágzásával és szép, őszi lombszíneződésével egyre fontosabb helyet kap parkfaink között.

Tudományos nemzetségeve, a *Fraxinus* a köznyelvi latinban már ezt a nemzetséget, pontosabban a *magas kőrist* és a vele gyakran összetévesztett *keskenylevelű kőrist* jelentette. Már ezen a néven találjuk *Vitruvius* De architectura libri decem, *Vergilius* Eclogae és idősebb *Plinius* Naturalis Historia című műveiben is. Vannak, akik a latin *frango*, *fregi*, *fractus* = megtör szóra vezetik vissza a *fraxinus* eredetét, mások szerint a szó az ógörög *frasso* = bekeríteni, *fraxis* = kerítés szavakból származik.

ÉLŐ NYELVEMLÉK

Az *ornus* fajnév már a római íróknál is a virágos kőrist jelölte, Vergilius és Plinius fent említett műveiben, vagy *Columella* De arboribus című könyvében ugyancsak elkülönítették e fajt a többi, akkor ismert kőrisfajtól. Eredete megint homályba vész, bizonyos etimológiai magyarázatok az ógörög *oreinos* = hegyen növő

(oros = hegy) szóból eredeztetik, amely név élőhelyére utal(hat). Az 1055-ben napvilágot látott Tihanyi alapítólevélben említik először a kőris szót egy összetételben: „usque ad magnam uiam, que dirigitur in *keuris tue*” (azaz „a nagy útig, amely *Kőristő* felé vezet”). Közszőként már 1193-ban adatható *keures*-ként, az 1305 körül összeállított Besztercei Szójegyzékben és az 1405 körül írott Schlägli Szójegyzékben már *keres fa* megjelölést találunk. 1703-ban a *Dorstenius*-féle Botaniconba bejegyzett magyar növénynevek között *kőrös fa* szerepel. A *kőris* fanév a nyelvészek szerint ótörök eredetű, a magyar nyelvbe még a honfoglalás előtt kerülhetett. A virágos kőris tudományos fajnevét (*Fraxinus ornus*) Linné adta az 1753-ban megjelent Species Plantarum című művében. Gyakrabban használt magyar neve, a virágos kőris feltűnő virágzatára, a ritkábban használt mannakőris név pedig a fatestől kifolyó és megszáraduló mannára utal.

Levelei kissé bőrszerűek

Májusban feltűnő virágzataival hívja fel magára a figyelmet

„LETÖRPÜLŐS” MEGJELENÉS

Termete az elterjedési területén belül észak-déli irányban nő, az északi részeken csak ritkán éri el a 15 méter magasságot, míg Dél-Európában gyakran meghaladja a 20 méteres nagyságot. Ehhez azonban az is hozzájárul, hogy az évszázadokon keresztül gyomfának tartott virágos kőrist – különösen a jobb termőhelyeken – igyekeztek visszaszorítani, így e fajnál hazánkban is a „letörpítés” jelensége figyelhető meg.

Törzse hajlott, szabálytalan növekedésű, rövid, és hamar fokozatosan vastag ágakra bomlik, az erdészek ezért sem becsülték hosszú ideig ezt a fajtát. Felfelé irányuló ágainál gyakori a villás elágazás, amely erdészkörökben megint csak nem növelte népszerűségét. Koronája tojásdad, gyakran aszimmetrikus alakú, fiatal korban laza, idősebb korban besűrűsödő, ugyanis a kor előrehaladtával egyre több rövidhajtást hoz, a hosszúhajtás ízközei pedig egyre rövidebbek lesznek. Kérge alapján könnyű felismerni, színe sötétszürke, sokáig sima marad, időskorban azonban rücskösen repedezik, esetenként világos

foltokkal tarkított is lehet. Gyökérzete –

részben a termőhelyi szélsőségek miatt – nem hatol mélyre,

támasztógyökerei vastagok, a felszín közelében sűrűn szétágaznak.

Sokszor esünk abba a hibába, hogy a nehezen meghatározható fajokat is egyetlen bélyeg alapján próbáljuk felismerni, egymástól elkülöníteni. Így van ez a kőriseknél is, ahol a rügy színére összpontosítunk. A virágos kőris rügyei ezüstszürke színűek, sokszor vörhenyesek, de esetenként előfordul a – megtévesztő – halványbarna rügyszín is. A kőrisekre jellemző páratlanul szárnyalt levelek e fajnál öt-kilenc, rendszerint hét levélkéjűek, amelyek rövid nyelecskéjűek. A levélke fonáka világoszöld, a főér alsó szakasza rozsdás szőrű, amely az idő előrehaladtával le is kophat, és emiatt megint bizonytalanul válhat a fajmeghatározás. Lombozata összefüggő sárgára vagy ibolyászvörösre színeződik, ilyenkor a tájban jól kirajzolódik.

Május első felében viszont már messziről is megismerni, mivel lombfakadás után 10–20 centiméter hosszú bugában nyíló virágjainak sárgásfehér pártái összetéveszthetetlenek. A virágok ivari megoszlására az úgynevezett poligámia jellemző, azaz vannak egyivarú (porzós vagy termős) és

kétivarú virágok is. Édeskés illatú virágait – a hazánkban előforduló többi kőrisfajjal ellentétben – rovarok porozzák be. Két-három centiméter hosszú, vörösesbarna lependék a termése, amely hamar, már július végén érik.

A KÖZÉPHEGYSÉGEK FÁJA

A faj elterjedési területe Spanyolország keleti partvidékétől Északnyugat-Anatóliáig húzódik, a Földközi-tengeri szigetek és félszigetek nagy részén megtaláljuk. Az északi határt az Alpok déli lába, a Magyar-középhegység és az Erdélyi-sziget-hegység adja, ettől északabbra csupán szórványos előfordulás.

Ha a Kárpát-medencei előfordulás északi részét jobban görcső alá vesszük, ezt *Moesz Gusztáv* kiváló botanikusunk és mikológusunk meg is tette a múlt század elején, akkor azt tapasztaljuk, hogy több más, jobbra délies elterjedésű, szubmediterrán súlypontú növényfajjal együtt a virágos kőris egy jól meghúzzható vonalig (pontosabban sávig) terjed. Ezt a határt felismerőjéről Moesz-vonalnak nevezték el, amely a mai

a sík vidékeket elkerüli, mert az alföldi, kontinentális klíma szélsőségeit nem kedveli

Magyarországtól északra, az Északi-Kárpátok déli lábánál húzódik. Többek között idáig jut el a *molyhos tölgy*, a *csertölgy*, a *sajmeggy* és a *cserszömörce* is, és eddig a vonalig termesztethető a bortermő szőlő, a *szelídgesztenye*, a királydió, az *őszibarack*, a *házi berkenye*, a *mandula* és a *dohány* is.

A délkelet-európai karszterdők jellemző faja, ahol főként a molyhos tölgygel, a magyar tölgygel, a csertölgygel, a karmazsintölgygel, a magyaltölgygel, a komlógyertyánnal és a keleti gyertyánnal elegyedik.

Nálunk a dombvidékek és még inkább a középhegységek faja. A sík vidékeket elkerüli, mert az alföldi, kontinentális klíma szélsőségeit – a csertölgyhöz hasonlóan – nem kedveli. Hazánkban Dél-Dunántúlon a Kapostól és a Siótól délre gyakori faj, de a laza alapkőzetű (főleg lösz alkotta) tájakon visszaszorítása látványos (például a Balaton és a Kapos között). A szubmediterrán klíma hatás alatt álló Dunántúli-középhegységben szintén gyakori, de az Északi-középhegységben az erősödő kontinentális klíma hatás miatt természetes úton csak a Bükk hegységig jutott el. Itt és ettől keletre csak ültetett

és elvadult példányaival lehet találkozni. Úgyszintén hasonló megjelenésű a Soproni-dombsíkon is.

Mivel melegigényes faj, az elterjedési terület északi részén – így hazánkban is – elsősorban délies kitettségekben, könnyen felmelegedő talajokon találjuk. Nálunk főként dolomit- és mészkőalapkőzeten jelenik meg, de ritkábban andeziten, bazalton, löszön és márgán is felfedezhetjük. Itt, Közép-Európa déli felében a nagy hőigénye köti elsősorban a mészkőhöz és a dolomithoz, Dél-Európában viszont szilikátos alapkőzeten kialakult talajokon is gyakori. (Ugyanez a jelenség a *feketefenyő* esetében is szembetűnő.) A melegigényének tudható be az is, hogy a hegységekben magasra nem hatol.

TRÜKKÖS SZÁRAZSÁGTŰRÉS

Nemcsak fény- és hőigényes, hanem vízigényes is. A nagy szárazságtűréssel kapcsolatos vízháztartási stratégiája meglehetősen sajátos. Megszokott fejlődéséhez csapadékos nyár eleji időszakot igényel. A talaj fokozatosan csökkenő vízkészletét intenzíven szétágazó, sűrű gyökérzete jól hasznosítja. A nyár második felében fellépő száraz periódusban párologtatása minimumra csökken. Élőhelyein való előfordulását, gyakoriságát hazánkban nagyban befolyásolják a korábbi évszázadok tájhasználati, továbbá tartósan negatív erdészeti megítélése. Szakmai körökben a bokorerdők fafajának tartják a molyhos tölgygel együtt. A korábbi legeltetéstől vagy a fenyvesítéstől megmaradt állományok mészkövön, dolomiton, andeziten és bazalton egyaránt előfordulnak, és a fajokban leggazdagabb életközösségek egyikének számítanak.

Másik fontos élőhelye a mész- és melegkedvelő tölgyeseké, itteni előfordulására korábban még gyanakvással tekintett a szakma, mivel a tölgyek térfoglalását féltette tőle. Az egyéb, főleg felszáraz és üde vízgazdálkodású termőhelyeken levő erdőtársulásokban (például cseres-kocsánytalan tölgyesekben, gyertyános-kocsánytalan tölgyesekben, bükkösökben) szintén a száműzendő fajok közé tartozott, amelynek napjainkra meg is lett az eredménye. Különleges élőhelyei a Dunántúli-középhegység bükkös sziklaerdejei. Ezeken az északias kitettségű, dolomithörcökön álló állományokban a virágos kőris együtt fordul elő a *bükkal*, és a két faj tartósan megmarad egymás mellett.

Megemlítendő, hogy különösen a bokorerdők, valamint a mész- és melegkedvelő tölgyesek

helyére régebben kiterjedten ültetett kultúr feketefenyvesek és kisebb mértékben kultúr erdeifenyvesek állományai – a nemkívánatosság ellenére – igyekezett visszaszívároggni a virágos kőris. A Keszthelyi-hegységben és a Balaton-felvidéken az utóbbi időszakban tapasztalható látványos fenyőpusztulás miatt a virágos kőris ökológiai szerepe felértékelődőben van.

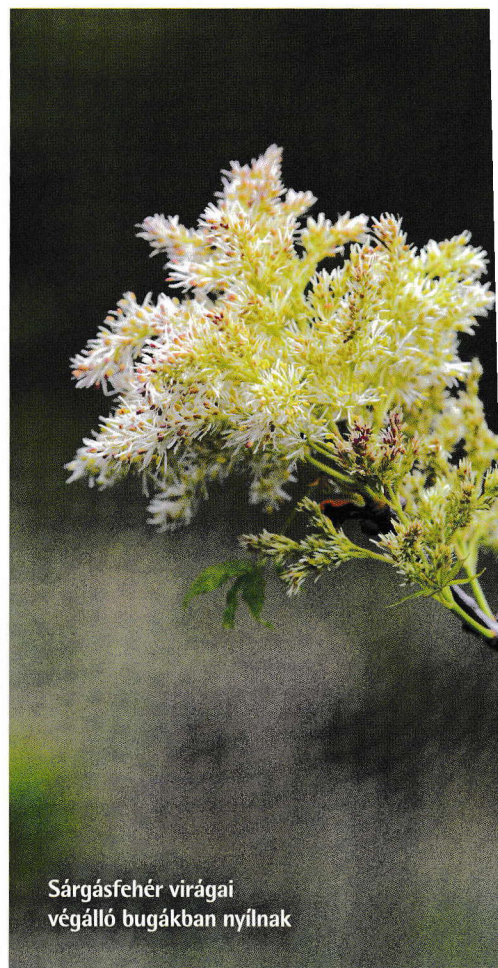
MANNÁT IS SZOLGÁLTAT

A virágos kőris pionír jellegű fafaj, amelynek növekedését és életciklusváltását a termőhely nagyban befolyásolja. Viszonylag rövid életű, a nyolcvan-száz évesnél idősebb egyedek ritkák. Termőkorát sokszor már hároméves korában eléri. Bőven terem, de magjának csírákéessége gyenge. Föld feletti részének elpusztulása után bőven hoz tőrsarjakat, sarjai erőteljes növekedésűek, alvórügyképzése viszont mérsékelt.

Lassabban nő, mint a *magas kőris* vagy a *magyar kőris*, ezért évgyűrűi keskenyebbek azokénál. Fája világosabb, a geszt színe a szíjácséval összefolyik. A faanyag műszaki tulajdonságai – a többi kőriséhez hasonlóan – kedvezők, azonban kis fatömeghozama miatt iparilag nem hasznosítják. A fa méreti és alakú tulajdonságai is kedvezőtlenek, a görbe, erősen ágas törzs nehezen feldolgozható, manapság inkább tűzifaként értékesítik. Fáját hajdanán a bognáripár hasznosította, sarjait napjainkban Dél-Európában szőlőkaróként vagy gyümölcstámként értékesítik.

A virágos kőris mellett a fa másik neve: mannakőris, arra utal, hogy ez a növény is szolgáltat mannat. Sima kérgén keresztül gyakran szívogatja a *mannakabóca* (*Cicada orni*), és a szívás nyomán csordul ki az édes nedv. Ezt felismerve a XV. századtól Dél-Itáliában, míg a XVII. századtól Szicíliában nagy területeken kezdték ültetni a virágos kőrist.

A 7-12 és 20-30 év közötti, 8-10 centiméter átmérőjű fák törzsének kérgén júliusban és augusztusban bemetszéseket végeztek, amelyeken keresztül a levegőn sárgásfehérré váló és megkeményedő barna váladék préselődött ki. Ezt mindaddig őrizték, amíg összegyűjtötték. A jó manna kevés cukrot és legalább 75 százalék mannitot tartalmaz. Az édeskés ízű és kellemes, mézillatú anyagot köhögés ellen és enyhe hashajtónak használták. A mannitot cukorbetegség esetén cukorhelyettesítő szerként is alkalmazzák.

Sárgásfehér virágai végálló bugákban nyílnak

Őszi lombszínéződése miatt dekoratív parkfa
FOTÓK | KORDA MÁRTON